

KAPITTEL 8

Motmakt på pavestolen – fra Pius IX til Frans

Kjetil Hafstad

Universitetet i Oslo

Abstract: In his deliberations on power, Michel Foucault also discussed pastoral power. Through distributing the sacraments, especially confession, ministers and churches come in intimate contact with the inner thoughts and motives of believers. Ministers can influence the faithful in local communities worldwide. This generates power. Such power can work by prescribing what to do, but also by issuing condemnations of misbehavior. Domination – and counter-conduct as well – has marked the Catholic Church in the last centuries. The following presentation delineates some power plots in the Church since the Napoleonic war. I discuss the two Vatican Councils and developments until the contemporary changes under Pope Francis. Counter-conduct is a useful analytical tool for understanding such changes within the Church and its relation to the surrounding societies.

Keywords: infallibility, pope – monarch without land, pastoral power, suppression, resistance, counter-conduct, Clowns of God

Kirken er et særlig område, der mange sjikt av maktutøvelse er i spill, hierarkisk makt, pastoral makt, sekulær makt, der især de to siste også kan framstå som motmakt. Det er vanskelig å tegne disse intrikate konstellasjonene, men det er fristende å prøve. Kontrasten mellom maktbruken under Det første Vatikankonsil og Det andre Vatikankonsil, og den komplekse tilnærming til makt som pave Frans utvikler, gir grunn til analyse og nærmere ettertanke. I dette forsøket har vi nytte av blant annet Michel Foucaults drøfting av vilkår og skikkelser for makt.

Sitering: Hafstad, K. (2022). Motmakt på pavestolen – fra Pius IX til Frans. I I. M. Lid & T. Wyller (red.), *Makt, motmakt og praksis. Bidrag til kritisk refleksjon innen diakoni og velferd* (Kap. 8, s. 173–197). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.167.ch8>
Lisens: CC BY-NC-ND

At det finnes maktutøvelse gjennom blant annet hierarkisk pastoral-makt, er ingen nyhet. Denne makten har jo også vært utfordret gjennom hele kirkens historie, blant annet gjennom annerledes utkast til å forstå hva kristen tro er. Vi møter dette i kirkehistorien gjennom «kjetteriets» historie. En av grunnene til overhodet å skrive kirkehistorie har jo vært å registrere og utelukke slike kjetterske tanker. Historien, også i kirken, domineres av den som seiret, dvs. ble vedtatt å være rettroende. Dette er likevel bare begynnergrunnene når det gjelder å undersøke ulike sjikt av makt og motmakt, counter-conduct. Derfor er det spennende å se nærmere på adferd og tanker som avviker fra flertallsbeslutningene (som jo i kirken kunne skje gjennom konsiler i tidlig tid og i den katolske kirken, eller gjennom statsmaktens beslutning i den lutherske verden).¹

Jeg vil undersøke hvorledes makt og motmakt har vært i spill i verdenskirken. For å belyse aspekter av dette store området velger jeg ut et par perioder, den første da kirkemakten var på sitt laveste i verdslig innflytelse. Paradoksalt nok kom kirkemakten likevel inn i en maktfull posisjon – på et annet område, nemlig som *pastoral*makt i konflikt med moderniteten. Dernest går jeg inn på aspekter ved kirkemakten under og etter Det andre Vatikankonsil. Her tar jeg opp hvordan Johannes XXIII og Paul VI fornyet den katolske kirken, gjennom «aggiornamento», dvs. oppdatering av kirkens tenkning og liturgi. Dette kan man betrakte som en motmakt mot den form for pastoralmakt som ytret seg i det 19. århundre som antimodernisme. Under Johannes Paul II og Benedikt XVI kom det til en reaksjon mot slik fornyelse, og noe som ligner tilbakevending til antimodernismen før Det andre Vatikankonsil. I de siste årene kan vi øyne en ny strategi: Pave Frans utøver *både* makt og motmakt innenfor kirken. Motmakten ytres ofte som humor.

Fra fyrstelig kirkemakt til pastoralmakt

Under Pius IX (pave fra 1846 til 1878) skjer det en rask forandring av maktforholdene. Han inntar pave stolen som uinnskrenket, verdslig hersker av

¹ Se også Trygve Wyllers varsomme inngang i dette feltet i bidraget til denne boken, «En kristendomsform der ikke-troen hører til teologisk counter-conduct i dag».

Kirkestaten. Han opplever revolusjonen i 1848 og må flykte fra Roma. Etter langvarig forarbeid kan han konsolidere sin makt på en annen måte enn som øverste monark i Kirkestaten, nemlig som ufeilbarlig fortolker av kirkens tro. Dette gir paven sjanse til å lede kirken og ta opp kampen mot demokratiske bevegelser og moderniteten. Dermed kommer makt og motmakt i spill gjennom pavens agering. Da paven ble avsatt som hersker i Kirkestaten som aktør blant andre fyrster, åpnet det for at paven kunne utøve subversiv makt, ofte i konflikt med ulike fyrsters vilje, gjennom hæren av prester og kirkelige aktører, som jo gjennomsyret det vestlige samfunnet.

For 150 år siden definerte Det første Vatikankonsil pavens² makt som uavhengig av kirkeorganisasjonen han leder. Når paven taler fra sitt læresete (ex cathedra) og definerer læresetninger om den kristne tro og moral,³ taler han ufeilbarlig, i kraft av løftene som er gitt hans embetsfor-gjenger apostelen Peter. Pavens formelle beslutninger gjelder av seg selv, uten å måtte vinne tilslutning av kirken (ex sese, non autem ex consensu Ecclesiae), heter det i den vedtatte konstitusjonen «Pater aeternus».⁴

Store deler av Italia ble forent under kong Vittorio Emanuele II i 1861 etter en langvarig frigjøringskamp mot Østerrike. Politiske kretser i dette uavhengige Italia var foruroliget over Pius IXs engasjement for å deklare pavens ufeilbarhet før første Vatikankonsil. Det ble tolket som en politisk ambisjon om å styrke pavens innflytelse i Italia. Det hører likevel til historiens ironi at promulgeringen av pavens ufeilbarhet tvert imot kom til å falle sammen med at Pius IX *mistet* sin politiske makt. Forandringene

2 Jeg ønsker å belyse hvorledes paven framtrer som subjekt i noen sentrale sammenhenger. Det er samtidig verd å merke seg at når «paven» uttaler seg, skjer det som regel gjennom prosesser der hans medarbeidere har forberedt, og ofte formulert, uttalelsene og dokumentene som gjøres kjent. Når det for eksempel gjelder den innflytelsesrike Pius IX, må man regne med at hans statssekretær gjennom nesten 30 år, kardinal Giacomo Antonelli fra Sonnino har hatt avgjørende innflytelse på hva som kom til uttrykk. Slik har pavene gjennom tidene arbeidet, like til i dag.

3 «Romanum Pontificem, cum ex cathedra loquitur, id est, cum omnium Christianorum pastoris et doctoris munere fungens pro suprema sua Apostolica auctoritate doctrinam de fide vel moribus av universa Ecclesia tenendam definit, per assistentiam divinam ipsii in beato Petro promissam, ea infallibilitate pollere, qua divinus Redemptor Ecclesiam suam in definendo doctrina de fide vel moribus instructam esse voluit; ideoque eiusmodi Romani Pontificis definitiones ex sese, non autem ex consensu Ecclesiae, irreformabiles esse», Denzinger & Schönmetzer, 1976, s. 3074.

4 Vedtatt i konsilets IV sesjon 18. juli 1870, med bestemmelse om at enhver som lærer annerledes, blir fordømt (anatema sit), se Denzinger & Schönmetzer, 1976, s. 3074.

som skjedde med hensyn til maktforholdene, er det verd å se nærmere på, og dernest analysere hva slags makt det kan dreie seg om.

Det høytidelige vedtaket om ufeilbarlighet skjedde under Vatikan-konsilets julimøte i 1870. Dette ble også konsilets siste møte. Feriepausen som var planlagt, tok ikke slutt. Storpolitiske hendelser avbrøt Det første Vatikankonsil,⁵ og ble fulgt av strid innen kirken lenge før vedtaket ble truffet.⁶ Vedtaket var mer omstridt enn man kan se av avstemningen. Mange konsilfedre forlot møtet i protest før avstemningen fant sted.⁷

I moderne tid er beslutningen hyppig kritisert, ikke minst av den katolske Tübinger-dogmatikeren Hans Küng med boken *Unfehlbar – Eine Anfrage* (1970). Bare ved å reise spørsmålet utløste Küng en læresak mot seg. Prosessen endte med at Johannes Paul II kontant trakk tilbake Küngs rett til å undervise i katolsk dogmatikk i 1979.⁸ Vennlignere kontakt er i

-
- 5 Etter møtet 18. juli, startet konsilet sin sommerpause. Dagen etter erklærte Frankrike krig mot Preussen, og trengte derfor alle sine tropper ved den fransk-tyske grensen. Dermed trakk Frankrike sin militære støtte fra Kirkestaten, med den følge at det uavhengige Italias tropper kunne innta Kirkestaten, som utgjorde Midt-Italia og Roma. Pius IX motsatte seg energisk, så Roma ble inntatt med militære styrker, blant annet ved det berømte gjennombruddet ved Porta Pio. Kommanderende general for Kirkestaten, Hermann Kanzler, måtte undertegne kapitulasjonen. Pavens verdslige makt ble brutt, og paven isolerte seg for resten av sitt liv i det bittelille Vatikan-kvarteret. Inntil forholdet ble regulert mellom stat og kirke gjennom konkordatet i 1929, forlot paven ikke Vatikanet. Konsilet ble ikke innkalt igjen. Fortsettelsen kom først i 1962.
 - 6 Blant andre var Johann Joseph Ignaz von Döllinger – en meget respektert professor i kirkehistorie ved Universitetet i München – avvisende til dogmet om pavens ufeilbarlighet og prøvde å påvise dette i et omfattende verk der han framhevet at dette var et påfunn som ikke har fulgt kirken fra begynnelsen av, og derfor avviste han det. Bakgrunn for hans oppfatning gir blant andre verkene *Christentum und Kirche in der Zeit ihrer Grundlegung* (1860), *Kirche und Kirchen, Papsttum und Kirchenstaat* (1861), *Beiträge zur politischen, kirchlichen und Kulturgeschichte der sechs letzten Jahrhunderte* (3 Bde, 1862/63/82), *Papstfabeln des Mittelalters* (1863), *Der Papst und das Konzil* von Janus (1869) samt hyppige innlegg om utviklingen i Roma («Römische Briefe vom Konzil») i *Allgemeine Zeitung*, Augsburg (1869/70).
 - 7 I en prøveavstemning stemte 451 biskoper for forslaget, 88 imot, og 62 ville ha ytterligere forandringer. Mesteparten av denne store minoriteten forlot konsilet før selve avstemningen, som følgelig ble vedtatt med to motstemmer.
 - 8 Hans Küng offentliggjorde en meget kritisk kommentar i 1979, «Et år med Johannes Paul II». Anmeldelsen satte trolig fart i den langvarige læresaken mot Küng, etter hans kritikk mot pavens ufeilbarhet, og førte til at hans rett til å undervise i katolsk dogmatikk ved Eberhard-Karls Universität ble inndratt 15. desember dette året. Kirken har rett til å inndra slik lærefullmakt som følge av konkordatet mellom kirken og den tyske staten, opprettet i 1933. Küng motsatte dette, og uttalte «Jeg anser det for en skandale at man i en kirke som påberoper seg Jesus Kristus fortsatt gjennomfører inkvisisjonsprosesser i det 20. århundre». Universitetet motsatte seg på sin side at Küng skulle miste jobben og opprettet en særskilt lærestol for Küng i 1980, knyttet til et eget institutt for økumenikk som Küng selv hadde ledet fra 1963, senere også interreligiøse studier ved det katolske teologiske fakultetet, Institut für Ökumenische Forschung. Gjennom

mellomtiden opprettet, både i et møte 2005 mellom Benedikt XVI med Küng, og i en brevveksling fra 2016 der pave Frans ønsket velkommen en ny diskusjon om pavens ufeilbarhet.⁹ Begge disse initiativene viser vilje til mindre konfronterende styringsstil og maktbruk, forskjellig fra paver som Pius IX og Johannes Paul II, med større interesse for å gå nyansert inn i omstridte spørsmål.

Når det gjelder substansen i spørsmålet om pavens makt,¹⁰ har Det andre Vatikankonsil avdempet, men ikke fjernet bestemmelsen.¹¹ Nå heter det at paven utøver sin myndighet i kollegialitet med biskopene.¹² Andre Vatikankonsil lanserte også «Guds folk» som en viktig instans i kirken, og åpner for bredere medvirkning «nedenfra» enn den strengt hierarkisk oppbygde kirkeorganisasjonen gir til kjenne.¹³ Dette er fortsatt

sponsormidler opprettet Küng i 1995 også en stiftelse for verdensetos, «Stiftung Welthethos für interkulturelle und interreligiöse Forschung, Bildung und Begegnung», hvor han virket til sin død i 2021.

- 9 <https://www.domradio.de/themen/papst-franziskus/2016-04-26/papst-franziskus-antwortet-kueng-zu-unfehlbarkeit> besøkt 10.9.20.
- 10 Paven har for så vidt bare én gang talt ex cathedra siden 1870, og det var i 1950, da Pius XII promulgerte den apostoliske konstitusjonen om Marias opptakelse i himmelen.
- 11 At tidligere kanoniske bestemmelser ikke blir revidert, men presisert og modifisert gjennom etterfølgende vedtak, er innarbeidet praksis i katolsk læreutvikling. Tanken bak dette er at kirken gjennom sitt daglige liv i tilbedelse, bønn og forvaltning av troens hemmeligheter stadig vokser i innsikt. Dette er en utviklingsforståelse som den innflytelsesrike kardinal John Henry Newman i det 19. århundre knyttet til bildet av et tre som vokser vedvarende. Denne organiske veksttanken forebygger for så vidt krav om vedvarende revisjon av historien. Denne innsikten er fordypet gjennom senere tiårs forståelse av historieforskning, som noe hver generasjon *fortolker* ut fra sin egen samtidige kontekst. Hva man kunne ønsket annerledes i historien, kan hver generasjon strekke seg etter, i sin egen tid, uten å måtte kjenne behov for å forandre eller legitimere seg overfor tidligere overleverte hendelser eller fortolkninger. Se Newman, 1845 og Holmquist, 1963, s. 73f.
- 12 I konstitusjonen om kirke, *Lumen Gentium*, vedtatt 21. november 1964 heter det i kapittel 3, artikkel 22: «Om episkopatets kollegiale karakter og natur vitner allerede den urgamle praksis som gikk ut på at alle biskoper over hele verden, knyttet sammen ved enhetens, kjærlighetens og fredens bånd, skulle ha kommunion med hverandre og med den romerske biskop. Om dette vitner også de konsiler som ble samlet for en felles drøftelse og en felles avgjørelse av de viktigste spørsmål. De økumeniske kirkemøter som senere ble holdt ned gjennom tidene, bekrefter ytterligere episkopatets kollegiale karakter, og likeledes den antikke skikk å innkalle flere biskoper til å delta i vielsen av en ny utvalgt til denne yppersteprestelige tjeneste. Medlem av bispekollegiet blir man i kraft av den sakramentale vielse og av det hierarkiske fellesskap med kollegiets hode og lemmer. Bispekollegiets myndighet. dvs. biskopenes myndighet in corpore. forutsetter imidlertid at kollegiet blir oppfattet sammen med sitt hode, den romerske biskop, Peters etterfølger.»
- 13 Selv om alle vandrer fram i Kirken ad forskjellige veier, er de ikke desto mindre alle kalt til hellighet og har i Guds rettferdighet fått den samme tro (kfr. 2. Pet. 1,1). Selv om Kristus har villet det slik at noen skulle bli lærere, forvaltere av sakramentene og hyrder for de andre, finnes der ikke

heftig omdiskuterte spørsmål, ikke minst når det gjelder kvinners rolle og betydning i kirken. «Lumen gentium», anvender en nokså tilslørende retorikk her, og henviser til at det ikke er forskjell på jøde eller greker, trelle eller fri, mann eller kvinne, slik Paulus framholder i Galaterbrevet. Dette gjør lite inntrykk på kvinner som i praksis likevel ikke kan gjøre tjeneste som geistlige. Mange synes at evigheten blir et litt for langt perspektiv på forskjell som oppleves i dag. De «nedenfra»-kreftene som lekfolket representerer, har fortsatt lite spillerom, likesom kvinner vedvarende er utelukket fra det geistlige embetet, der pastoralmakten utfolder seg. Dette gir spillerom for motmakt, ikke minst når pastoralmakten gjør seg bort, slik vi har sett i siste tiår, med overgrepssaker og økonomisk tvilsom forvaltning.

Pave Frans har 15. januar 2021 gjort et lite skritt i retning av likestilling ved å framheve det lutheranere kaller det allmenne prestedømme i kraft av dåpen, åpen for lekfolk og kvinner.¹⁴ Samme dag utnevnte paven den første kvinne som en av to nestledere i Vatikanets statssekretariat.¹⁵ Han unnlater å konfrontere bestemmelsene som utelater kvinner fra presteembetet, men demonstrerer sin pastoralmakt til å la kvinner få tilgang til de høyeste embetene i Vatikanet. Dette framstår som raffinert motmakt, utøvet fra øverste leder. Allerede ved slike symbolhandlinger – som egentlig unngår konfrontasjon og mulig splittelse – foretar Frans tydelige

desto mindre en sann likhet mellom alle med hensyn til verdighet og delaktighet i alle troendes felles verk, nemlig å bygge opp Kristi legeme. Den forskjell Herren har opprettet mellom geistligheten og resten av Guds folk, forutsetter også et felles bånd, i og med at hyrdene og de øvrige troende er knyttet sammen i gjensidig avhengighet.»

- 14 «Accepting these recommendations, a doctrinal development has taken place in recent years which has highlighted how certain ministries instituted by the Church are based on the common condition of being baptized and the royal priesthood received in the Sacrament of Baptism; they are essentially distinct from the ordained ministry received in the Sacrament of Orders. A consolidated practice in the Latin Church has also confirmed, in fact, that these lay ministries, since they are based on the Sacrament of Baptism, may be entrusted to all suitable faithful, whether male or female, in accordance with what is already implicitly provided for by Canon 230 § 2.» Han modifierer dermed kanonisk lov i retning av å åpne for kvinners ansvar i forvaltningen i kirken. Se <https://www.osservatoreromano.va/en/news/2021-01/ing-003/spiritus-domini.html> besøkt 10.2.2021.
- 15 Pope Francis appoints Dr Francesca Di Giovanni as under-secretary in the Section for Relations with States. She will be coordinating the multilateral sector ... She will be responsible for the multilateral sector. Se <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2020-01/pope-appoints-woman-undersecretary-in-secretariat-of-state.html> besøkt 10.2.2021.

forandringer i måten å utøve pastoralmakt på, fra å foreskrive til å reise tydelige og provoserende spørsmål.

Bakgrunn for å ville endre hierarkisk pastoralmakt

For å vurdere pavens makt i et nyere historisk perspektiv er det opplysende å se på utviklingen av kirken i Europa etter den franske revolusjonen. Revolusjonen var svært kirkefiendtlig, etter at kirken i århundrer hadde søkt makt i allianse med overklassen. Napoleon gjorde statskupp i 1799, etter terrorfasen. Han ble førstekonsul og tok etter hvert tittelen keiser. Han begrenset kirkens innflytelse og gjorde dette synlig ved sin egen kroning 2. desember 1804, der paven ble redusert til å være statist, mens Napoleon kronet seg selv under seremonien. Paven ble i perioder Napoleons fange og ble ydmyket ved flere anledninger. Napoleon sekulariserte statsstyret og beslagla kirkelige eiendommer i Frankrike og i besatte områder. Da han inntok Italia, sekulariserte han også klostervesenet der, overtok kirkelige eiendommer og kunstskatter, og førte de sentrale kunstverkene til sitt nye Museum Napoleon i Paris.¹⁶ I et konkordat med Vatikanet 1801 fikk den katolske kirken en viss selvråderett, men den fikk ikke tilbake beslaglagte eiendommer i Frankrike.

Etter Napoleons fall skjedde restaurasjonen av Europas kongehus. Samtidig hadde de liberale ideene som førte til revolusjonen i Frankrike, tak på store deler av den offentlige debatten omkring i verden. Krav om parlamentarisk makt vant fram. Kirken fikk et anstrengt forhold til de demokratiske bevegelsene, ettersom de utløste revolusjonære tilstander. Pius IX ble pave i 1846, og han ble valgt av en fraksjon i kirken som riktignok var vennlig innstilt til de liberale. Men etter at han under november-revolusjonen i 1848 ble fordrevet fra Roma under dramatiske begivenheter der medarbeidere ble drept,¹⁷ ble han desillusjonert og skiftet side.

16 Rovet av italienske kunstverker som ble ført til Napoleons nye museum, førte til ny bevissthet i Italia om egne kunstskatter da billedhuggeren Canova i 1817 kunne bringe mange av de beslaglagte verkene i triumf tilbake til Italia, se artikkelen min «Looking For a Miracle: On the Point of Eschatology» i Bergmann, 2018, s. 113–131.

17 Etter å ha bortvalgt mulighetene å ta tilflukt på Mallorca eller i Frankrike, valgte Pius IX å ta opphold i havnebyen Gaeta sør for Pontinasletten, under beskyttelse av kongen i Napoli Ferdinand II, som var sympatisk innstilt til paven (Giacomo Martina, Pio IX 1846–1850.

Han ble en livslang innett motstander av alle former for demokratisk og liberal tenkning, og rettet fordømmende buller mot alle uttrykk for modernisme. Encyklikaene *Quanta Cura* og *Syllabus errorum* (1864) lister opp feiltakelser som panteisme, naturalisme, rasjonalisme, indifferentisme, sosialisme, kommunisme frimureri og religiøs liberalisme.¹⁸

Mens paven fortsatt hadde rollen som monark i Midt-Italia etter 1848, var Kirkestatens politiske makt svært beskjeden. Kirken var også mislikt i mange land, ettersom den hadde et nært forhold til makthaverne i Europa. Kirken selv var monarkisk organisert, med paven som eneveldig konge, og søkte allianser med sine likesinnede.

Pastoral makt som counter-conduct - imot demokrati og modernisme

Tilbakeskuende var tapet av kirkestaten og Roma i 1870 knapt noen ulykke med tanke på kirkens makt og betydning, snarere tvert imot. Da grunnlaget for sekulær makt forvitret, kunne pastoralmakten få større betydning. Også det ideologiske valget av å stå tvert imot liberal og sosialistisk politikk og imot det moderne samfunnet har i flere henseender styrket kirken. I urotidene i det 19. århundre søkte mange mennesker spirituell trøst. Kirken måtte vende tilbake til sine åndelige røtter, og *de* var og er rike. Innflytelsen til kirken ved inngangen til det 20. århundre ble betydelig styrket i forhold til hundre år tidligere. Men samtidig skjedde lite av endring når det gjaldt kirkestyret, dvs. Vatikanets herskestil: Det forble som tidligere – og inntil i dag – fullstendig hierarkisk, med paven fortsatt som suveren monark.

Hugh McLeod (2000) har beskrevet denne paradoksale utviklingen i ulike europeiske land gjennom det 19. århundre. Kirken tapte når det

Miscellanea Historiae Pontificiae, Pontifica Universitas Gregoriana, Roma 1974, 304 ff.) Under beskyttelse av franske tropper vendte Pius IX tilbake til Roma. På livstid var han kurer for enhver sympati for demokratisk liberalisme (https://books.google.no/books?id=T6T1p5-MYG8C&pg=PA295&lpg=PA295&dq=pio+IX+a+Gaeta&source=bl&ots=wac196bavI&sig=ACfU3U1Uu0jyoD61u2NGTsbEb992h1m2xg&hl=no&sa=X&ved=2ahUKEwi_oemJ9rXrAhUQt4sKHE1VCKI4ChDoATAIegQIChAB#v=onepage&q=pio%20IX%20a%20Gaeta&f=false).

18 Se <https://www.newadvent.org/cathen/12134b.htm>, besøkt 11.8.20.

gjaldt innflytelse i verden. Men den vant når det gjaldt betydning i menneskers liv. Nettopp gjennom å miste sin innflytelse i de sentrale europeiske statene og gjennom valget om å søke til indre kilder og avvise samfunnsutviklingen, vant kirken i betydning for mange mennesker. McLeod forteller for eksempel at i det kirkefiendtlige Frankrike rekruterte kirken mange av sine prester fra bondestanden, og utdannet dem i egne presteseminarer. Slik skapte man en egen, kirkelige opinion, lite imponerte av moderne utvikling, og lojal overfor sin ultramontane hersker – og mindre lojal overfor sine nasjonale, ofte framskrittssvennlige biskoper. Paven fikk direkte innflytelse over hodet på lokalkirkenes ledelse.

Mange intellektuelle var likeledes skeptiske til den sekulære utviklingen i Europa, framskrittet, imperiene, industrisamfunnet, og søkte tilbake i historien, til fromhetstradisjonene. Rekrutteringen til geistlighet og munke- og nonneordener fikk økt oppslutning. Mange konverterte fra protestantismen eller ateismen og kom «hjem» til Roma.

I en politisk og militær håpløs situasjon for det som hadde vært Kirkestaten, dvs. Midt-Italia, valgte kirken å fordype seg i egen tradisjon og å se med skepsis på utviklingen av det moderne samfunnet. Antimodernisme ble et slagord. Avvisningen rammet ikke bare de moderne politiske strømningene som liberalisme og sosialisme. Den rammet likeså den sterke tiltroen til moderne vitenskap som hadde gjennomslag i den vestlige verden, like inn til de nye metodene i humanistisk og teologisk vitenskap, ikke minst de metodene som ble utviklet for å lese bibelske skrifter historisk kritisk. Eksemplet med Frankrike gjennom revolusjon og keiserdømme viste at det framvoksende moderne samfunnet var lite interessert i religion, og ofte kirkefiendtlig. Svaret fra den lille, politisk isolerte pavestaten i Vatikanet var avvisning av det moderne, en konsekvent satsing på en form for *counter-conduct*.

Men hva ligger det nærmere bestemt i det å søke tilbake til sine åndelige røtter? Når paven mistet sin kongelige makt, hva ble da igjen? Åpenbart adskillig. Visjonen om at hvert eneste individ har en egen historie med Frelseren, åpner for en virkelighet som avslører og detroniserer andre former for herrevelde. Når kirken formidler gjennom sakramenter og forkynnelse at hver og én inngår i en større og mer omfattende plan

enn den som gjelder for medborgere i lokalsamfunnet og nasjonalstaten, knyttes andre former for bånd mellom mennesker, og også i hvert individs historie med seg selv. Samtidig kan historien i eget liv for hver enkelt konseptmessig forbindes med andre gjennom den lokale kirken, som representerer og er del av den universelle kirken. Kirken bærer slik en potensiell motmakt overfor naboskapet, lokalsamfunnet og nasjonalstaten. Kirken framsto som en egen form for samfunn, forbundet med hvert individs intime selvrefleksjon, håp og selvforståelse. *Motstanden* mot demokrati og enkeltmenneskers medbestemmelse fremmet en annen form for subjektivitet enn den demokratiske tanke- og talefrihet. Denne form for åndelig frihet var forankret både trosfellesskapet og i den enkeltes liv og historie med seg selv.

Pastoralmakten utfordret innenfra kirken – uregjerlige troende

Foucault framholdt at *pastoral power* ble utøvet gjennom skriftemål og sjelesorg. Samhandlingen ga sjelesørgeren innsikt i hva som beveget den skriftende. Mange steder betoner Foucault at dette er et vesentlig grunnlag for å utøve makt. Som beste illustrasjon nevner han Jeremy Benthams *panoptikon*, brukt i fengsler, skoler og hospitalet. Overvåking ga makt til den som har utsikten:

Bentham didn't merely imagine an architectural design calculated to solve a specific problem, such as that of a prison, a school or a hospital ... He invented a technology of power designed to solve the problem of surveillance ... Bentham thought and said that his optical system was the great innovation needed for the easy and effective exercise of power. (Foucault, 1980, s. 148)

Foucault tilføyer at etter Benthams tid har naturligvis prosedyrer for maktutøvelse i moderne samfunn blitt tallrike, innbyrdes ulike og rike i variasjon.¹⁹ Men den som har utsikt, har makt, er det verd å merke seg.

¹⁹ Det lå i Benthams oppdagelse, og i det hele tatt i det 18. århundres filosofi en stor optimisme med tanke på at bare innsikt kunne dramatisk endre adferd til det bedre. Tanken var at dersom en fange f.eks. vet seg overvåket, vil han endre adferd og rette seg etter de lover han har forbrutt seg mot, fordi han skjønner at han er avslørt. Foucault bemerker: «It's the illusion of almost all of

Kirken har tilgang til de indre tankene til slike som tilhører kirken, og det viste seg å være en mektig allianse ved inngangen til det 20. århundre. I ulike perioder har slik innsikt gitt makthavere stor mulighet til å manipulere undersåtter, fra Napoleons hemmelige politi og Stalins ditto, til det sinnrikt oppbygde hemmelige politiet STASI i tidligere Øst-Tyskland. Listen kan gjøres lengre.

Samtidig – og det er det urealistiske i en slik ambisjon om å ta kontroll over ikke bare menneskers adferd, men også deres tanker og fantasi: Slike dominerende makthavere er naive når det gjelder kraften i de *undertryktes* motstandsstrategier. «This is another of the factors which shift Bentham into the realm of the unreal: the effective resistance of people» (Foucault, 1980, s. 162).²⁰ Counter-conduct er og forblir del av maktspillet.

Sett i tilbakeblikk virket pavens insistering på å vende tilbake til troens egne kilder, egen fortolkning, å velge bort tenkemåter som mange regnet for store framskritt, og heller velge ultramontanismen, en egen, verdensfornektende vei, *svært effektiv*. Kirken styrket sin oppslutning blant store folkegrupper. Ribbet for politisk makt i verden vant den fram og framsto mer troverdig som en åndelig og absolutt instans, i en verden i dramatisk og ustyrlig forandring. Flere nasjonale kirker fikk ny selvtillit, mange søkte prestetjeneste, og mange ville virke i munke- og nonneordener. Nedsiden av disse veivalg var naturligvis at de mange representanter for kirken som arbeidet for å vise kirken som *relevant* i løpende samfunnsdebatt, i *samtale* med liberale og radikale røster i politikk og kultur, svært ofte ble skjøvet til siden. Mange ble avsatt fra teologiske lærestoler eller pålagt tiepåbud. Kirkens antimodernistiske motmakt i samfunnet ble fulgt opp med hierarkiske maktbruk overfor egne ansatte.

Vitenskapelig tenkemåte, demokratisk kultur med respekt for annerledes tenkende fikk liten plass i kirken. Det kan jo sies å være betegnende

the eighteenth-century reformers who credited opinion with considerable potential force. Since opinion could only be good, being the immediate consciousness of the whole social body, they thought people would become virtuous by the simple fact of being observed. For them, opinion was like a spontaneous re-actualisation of the social contract. They overlooked the real conditions of possibility of opinion, the 'media' of opinion, a materiality caught up in the mechanisms of the economy and power in its forms of the press, publishing, and later the cinema and television» (Foucault, 1980, s. 161f).

20 Se også James C. Scotts (1990) beskrivelse av «hidden transcripts» som uttrykk for effektiv motstand, til tross for at den som yter motstand, er maktløs, i *Domination and the arts of Resistance*.

at de viktige konkordatene i Italia 1929 og i Tyskland og Østerrike 1933 alle ble sluttet med fascistiske og nazistiske regimer. Counter-conduct – i form av antimodernisme – hadde sin pris, for så vidt som dette ga retning til hvem kirken kunne svelge å alliere seg med.

Men også historien om konkordatene er kompleks. I Tyskland førte konkordatet til en viss beskyttelse av den katolske kirken og dens foreninger. Den tyske staten hadde sterkere grep på de protestantiske kirkene, som var statskirker og i flertall. Her insisterte Hitler på «Gleichschaltung», dvs. at kirken innførte samme førerstruktur som revolusjonen i 1933 innførte i Tyskland. Dette førte til splittelse og kirkekamp.²¹ Bekjennelseskirken valgte *counter-conduct*, og gikk under jorden. Nazistene var ikke påregnelige kontraktpartnere. Den katolske kirken var ikke statskirke og ble ikke utfordret på samme måten. Pave Pius XI prøvde å slå i bordet med encyklikaen «Mit brennender Sorge» fra 1937, som skarpt kritiserte nazistenes overgrep og rasisme. Men konflikten rant bort i sanden – selv om den ble videreført på lokalplan i mange menigheter der prester, nonner og andre troende gjorde en innsats for undertrykte. Først i nyere tid har de mange tilfellene av livsfarlig motstand og counter-conduct som skjedde i Tyskland under nazismen, kommet fram i lyset.

Konkordatet ble videreført etter andre verdenskrig av Den tyske forbundsrepublikken. Dette var trolig begrunnet storpolitisk: for å fortsette folkerettslig begrunnet kontakt med de delene av kirken som fantes i det kommunistiske øst, DDR og Polen, i tillegg til å beholde fred med kirkene i Vest-Tyskland i en vanskelig oppbygningsfase etter krigen.

Jeg vil ikke påstå at veivalget kirken gjorde etter 1870, var vel overveid. Da paven insisterte på å vinne gjennom i kirken med forestillingen om å være ufeilbar, var det noen som undret seg om ikke Pius IX faktisk selv *trodde* at han var det. Avvisningen av liberal politikk skjedde trolig instinktivt, ut fra egne dårlige erfaringer med opprøret i 1848, da han hals

21 Utviklingen av samarbeid og konflikter for de første årene er parallelt beskrevet for de store kirkefamiliene, katolske og protestantiske, i Klaus Scholders banebrytende verk *Die Kirchen und Das Dritte Reich. Band 1. Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918–1934*, 1980. Her beskriver Scholder Hitlers manipulative organisering av kirkepolitikken under de første ukene etter maktovertakelsen i 1933 (1980, s. 287ff.). I *Band 2, Das Jahr der Ernüchterung 1934. Barmen und Rom*, 1985, beskriver han hvorledes den tyske katolske kirke forholdt seg passiv, men også motstandsberedt under Adolf Kardinal Bertram, erkebiskopen av Breslau (1985, s. 125ff.).

over hode måtte flykte sammen med sin betrodde statssekretær kardinal Antonelli, som var overbevist reaksjonær, etter at en av hans nærmeste medarbeidere var blitt drept av opprørerne. Tapet av kirkestaten gjorde paven og hans rådgivere politisk desillusjonert, så man kan kanskje si at veivalget framsto som eneste farbare mulighet ut av uføret. Man kan også si at paven etter gjentatte forsøk på å opprettholde sin verdslige makt under Napoleon, og under 1848-revolusjonen og dernest det endelige nederlaget i 1870, valgte *counter-conduct* som utvei. Kirken valgte motstand mot demokratisering og folkestyre, motstand mot moderne vitenskap og teknologiske fremskritt, og valgte sinnets og troens indre kilder som forankring. *Dette* lyktes mye bedre for oppslutningen, lenge.

Counter-conduct – analytisk redskap for å øyne sjikt av motstand

Uttrykket counter-conduct er først og fremst et analytisk redskap. Poenget med det er å få øye på hvilke krefter og motkrefter som er i spill når forandring skjer. Svært ofte kommer selve forandringsviljen, og grunnene som angis for forandring, i fokus i senere analyse. Men, som Foucault også framhever, alle endringer og oppdagelser skjer gjennom konflikt. Men han påpeker at bare det å konstatere motsigelse og konflikt, fører ikke til forståelse (Foucault, 1980, s. 164). Det er nødvendig også å få øye på de diskrete bevegelsene av motstand som utfolder seg, og her er uttrykket counter-conduct et nyttig redskap. Selvsagt kan man også bruke tradisjonelle uttrykk om den katolske kirkes ultramonatisme, som *motkulturell*, men da faller noe viktig ut av blikkfeltet, nemlig de mange, individuelle valgene i hvert land, blant slike som ofte i stillhet oppponerer mot gjeldende tenkning og praksis. I slike kretser skjer ofte aktiv motvirkning etter helt andre mål og med andre virkemidler enn det som «gjelder» offisielt. Ved sitt eksempel kan paven inspirere til counter-conduct verdensvidt, både i 1870 og i 2022.

Hvorfor lyktes denne markante endringen, slik at kirken *vant* iøynefallende oppslutning etter 1870, og ikke tapte? Foucault og McLeod gir begge perspektiver som kan belyse dette. I forbindelse med drøftingen av Jeremy Benthams panoptikon pekte Foucault på vanskelighetene

opplysningstenkerne hadde med å iverksette sine ideer om forandring i praksis. Foucaults diagnose var at de institusjonene som skulle foreta forehavendet, manglet et bredt personale for å gjennomføre dette. I det militære trengte man mange disiplinerte underoffiserer for å gjennomføre komplekse troppeforflytninger osv., men de var ikke der. Og næringslivet, fabrikkene og skolene møtte hver på sitt område mangel på personale som kunne gjøre jobben, nær på «klientene». Foucault bemerker:

The Church was one of the few social bodies where these lower cadres already existed. The monk, neither particularly literate nor wholly ignorant, the vicar and the cure were indispensable when it became necessary to school hundreds of thousands of children. The State only acquired comparable cadres much later on; as for hospitals, it's not long since the majority of their staff were nuns. (Foucault, 1980, s. 157)

En interessant parallell er å se at det allerede i det 18. århundre fantes eksempler på en slik oppbygging av en bredere og mer effektiv organisasjon av administratorer og offiserer, nemlig i Fredrik II's Prøyssen. Fredrik den store utbygde administrasjonen og effektiviserte den stående arméen som hadde gjort fattige Prøyssen, som på egne territorier hadde lite fruktbar sandjord, til en stormakt (Clark, 2006, s. 149ff). Hugh McLeod framholder at nettopp under konfliktene i 1870, da de franske biskopene forlot Roma i protest, hadde paven allerede utallige lojale, lokale medarbeidere nettopp i Frankrike. Presteseminarer – som fikk sine curricula styrt fra Roma – utdannet ikke til de høye embetene, men nettopp til de beskjedne underordnede geistlige stillingene. Dermed hadde paven tallrike lojale medarbeidere overalt i menighetene i Frankrike, og i de andre europeiske statene. Likeså drev hver av ordenene intern utdanning, og jesuitter, dominikanere og fransiskanere spilte en betydelig rolle i skolevesenet og universitetene i de enkelte land. McLeod nevner tilsvarende at den anglikanske kirken i tillegg til helseinstitusjoner og skoler også utviklet jordnær kontakt med befolkningen gjennom at de lokale prestene arrangerte fotballkamper for ungdom, og slik fikk nær kontakt med hverdagslivet til den oppvoksende generasjon. De store, kjente engelske fotballklubbene har faktisk slik herkomst, fra gressmattene rundt prestegårdene og skoleplassene!

Så selv om kirken i Roma ble ydmyket i internasjonal politikk, hadde den solid forankring i dagliglivet til folk flest – og tallrike kommunikasjonskanaler som var åpne. Slik sett kunne *pastoral power*, med levende kommunikasjon til brede lag i befolkningen, nettopp fungere som virkningsfull, individbasert counter-conduct.

Selv om paveembetet kan oppfattes som erkeeksempel på hierarkisk, autoritær makt som setter individene i skyggen, blir således bildet av makten i spill mer kompleks. Dette er verd å grave videre i.

Hvilken retning skal kirken velge i det moderne, pluralistiske samfunnet? Hvilken rolle tilfaller den som er valgt til pave? Hvordan kan paven finne vei? Slike spørsmål har både paver, kardinaler og biskoper vridd og vendt på. Samtidig har de også hvilt i tradisjonene, og sett på hva som er mulige handlingsrom for dem, gitt tradisjon og sedvane i kirken.

Paven i tvil – counter-conduct på pavetronen

Noen ganger tegner litteraturen opp kontrafaktiske situasjoner, også for å illustrere hvor kort menneskelig strategi kommer. Morris West skrev flere romaner om kirkeledere og pavens rolle, i spenningen mellom hverdagsliv, storpolitikk og spiritualitet. Han illustrerer dilemmaet ved kirkeledelse i dagens verden i *The Clowns of God* fra 1981. Dette er en bestselgerroman med et eventyrlig, apokalyptisk hendelsesforløp. Den storpolitiske bakgrunnen speiler den dystre stemningen som rådet internasjonalt i slutten av 1970-årene, da trusselen om atomkrig igjen ble oppfattet som prekær, blant annet med NATOs vedtak om å plassere mellomdistanse atomvåpen i Europa. Dette ildnet Sovjetunionen til opprustning. Folk i Vesten ble engstelige. Settingen for romanen er at en ny pave er valgt etter perioden til en populistisk og sjarmerende pave – et miniportrett av Johannes Paul II. Den forrige paven hadde faktisk sentralisert kirken og skjerpet den interne disiplin, og hans sjarmerende framtrede skjulte at han var tvers gjennom rigorøs og så seg selv som en Guds hammer mot ugudeligheten i kirken. Etterfølgeren, den imaginære Gregor XVII, akademiker, humanist og tvilende, kommer i et dilemma. Som overhode skal han lede kirken med forsiktighet og i tro mot tradisjonen, og håndtere sine nærmeste medarbeidere slik at de vedvarende har tillit til ham.

Gregor VII har den tanke at kirken skal gi både opplysning og fordypelse, mediere mellom fornuft og omsorg for enhver. Han tilbyr seg å bidra til å skape fred og forsoning mellom de uforsonlige internasjonale blokkene.

Drama oppstår når paven er på retrett i et kloster. Etter frokost setter han seg i klostergården – og får der en visjon av Kristi gjenkomst.

Denne visjonen overvelder ham.

The light was a voice and the voice was a light, and it was as if I were being impregnated with its message. I was at the end of all; the omega point of time, the alpha point of eternity. There were no symbols any more, only a single simple Reality. Prophecy was fulfilled. (West, 1981, s. 25)

Han kom brått tilbake fra visjonen, til klostergården og hverdagen. Han skjønner at dette må han dele, forkynne i verden at nå er tiden kort, og forberede menneskene på Kristi gjenkomst. Men dette blir vanskelig. Når han forteller om sin visjon, blir kardinalkollegene sjokkert. De tror han har mistet vettet. Kollegiet stiller ham overfor valget: enten å gå av frivillig og skylde på sviktende helse, eller å bli avsatt på grunn av sinnsforvirring.

Paven velger å gå frivillig for å kunne forkynne sin åpenbaring, uten støtte av embetet. Fortellingen utvikler seg som en thriller, i beste Morris Weststil, der de gode og onde fysiske og metafysiske kreftene tørner sammen.

Romanen illustrerer et vesentlig poeng. Det er så godt som umulig å ta imot og formidle en åpenbaring, å være profet i en embetsstilling som man får gjennom valg. De to rollene er omtrent uforlikelige. Selv om paven er ufeilbarlig, er likevel hans *handlingsrom* begrenset.

Dette har de virkelige pavene som i det siste er valgt, vært meget bevisst på, ikke minst etter Det andre Vatikankonsil. Konsilet utfylte jo bestemmelsen om pavens ufeilbarhet med biskopenes kollegiale ansvar for kirkestyret, og utviklet dessuten tanken om kirkemedlemmenes rettkomne delaktighet, som Guds folk.

Frans - tradisjonell og spørrende, conduct og counter-conduct i spill

Den sittende pave, Frans, demonstrerer at han er fullt klar over dette. Samtidig demonstrerer han en uvanlig uavhengighet av deler av

tradisjonen, og i forhold til forventet adferd. Allerede valget av navn som pave, var et flagg: Den hellige Frans er av de kjæreste helgener i kirken. Men han har jo i sin levetid, og gjennom sitt livsvirkes fortsatte virkning, gjennom fortellingene til Thomas av Celano og Bonaventura, og gjennom ordenen som har hans navn, fortsatt skapt spenninger til den monarkiske kirkeledelsen. Ingen paver har kommet på å ta hans navn, for *det* programmet forplikter til en livsførsel som ingen tidligere pave ville velge.

Pave Frans kombinerer de tradisjonelle oppgavene paven har, gjennom å feire messen gjennom kirkeåret, gjennom å ta imot kirkens representanter og andre representanter, lytte til dem, og undertiden stille radikale spørsmål, som vekker ettertanke. Han innkaller og leder verdensvide biskopskonferanser og holder løpende kontakt med sine medarbeidere. Han besøker lokalkirker, lytter og prøver å gi inspirasjon. Alt dette er klassiske oppgaver. Det uvanlige ved håndteringen av disse er at Frans løser oppgavene med humoristisk ledighet. Dette forhindrer ikke at han også innimellom kommer med skarpe uttalelser, om luksus, grådighet og forfordeling, om flyktninger og fattige, om kvinner og barns kår.

Samtidig utfordrer han rollen han er tildelt – og hierarkiet. Han viser også iøynefallende *counter-conduct* i forhold til sine forgjengere. Allerede hans første ord til Romas befolkning som nyvalgt pave, fra Peterskirken monumentale balkong, fikk folk til å stusse og smile: ingen høytidelige fraser, bare «bona sera» – god ettermiddag! – slik folk hilser naboer og kjente daglig.

Han kunngjorde også at hans hverdagsliv ikke kom til å endre seg stort. Han flyttet ikke inn i den luksuriøse paveboligen, som vender ut mot Petersplassen, men valgte å bo i to enkle rom i et enkelt herberge inni Vatikanet, Domus Santa Marta. Tidligere mektige kardinaler, som har sørget for å forberede sin pensjonisttid i nyrestaurerte praktleiligheter, har nå utsikt ned til det enkle lille bygget der paven bor sammen med en håndfull yngre prester.²² Heller ikke som erkebiskop i Buenos Aires

22 Pave Benedikts tidligere statssekretær, Tarciso Bertone, ble avsatt i 2013 da pave Frans tok over. Bertone flyttet da inn i en stor penthouse-leilighet i Palazzo San Carlo med stor terrasse, der han kan se ned på pavens beskjedne bosted. Pressen hevdet at pengene til den kostbare restaureringen av denne leiligheten ble tatt fra en stiftelse Bertone styrte, penger som skulle brukes til barnehospitalet Bambino Gesù. Pave Frans krevde pengene tilbakebetalt, men har ikke kastet ut de herskapeleg boende kardinalene, se *Frédéric Martel, In the Closet of the Vatican: Power,*

bodde han i erkebiskoppaléet. Han ønsker å prøve ut enklere levemåter. Og han brukte offentlig transportmidler. Dette ble program: Kirken skal ikke prange, men tjene. Pave Johannes Pauls «papamobil» må mange ganger vike for enklere kjøretøy, som f.eks. en liten Fiat 500L.

Pave Frans forkynner enklere levemåte, mindre forbruk, og at de som har, skal dele med dem som ikke har. Og i hans viktigste encyklika *Laudato si'* knytter han seg til den hellige Frans' natursyn, som likestiller alle Guds skapninger, og tar til orde for radikal forvandling til en bærekraftig livsstil når det gjelder natur og miljø. Encyklikaen særkjenner av både engasjementet for miljø, men også av at dens framstilling av den aktuelle økologiske situasjonen er oppdatert til dagens vitenskapelige nivå.

Pavens spillerom - et åpent spørsmål

Pave Frans tok modig opp de ømtålige spørsmål om samliv, seksualitet, ekteskap, med forbindelse til spørsmål om kvinners prestetjeneste og homofilt samliv, på biskopkonferansen i Roma, oktober 2015. Han oppfordret biskopene inntrengende til å føre en åpen samtale og lot forberede virkelighetsnære dokumenter til drøftingene. I sin korte introduksjon 3. oktober 2015, vel bevisst om at forsamlingen var splittet og emnene de skulle drøfte omstridt, og forberedelsesmaterialet realistisk, virkelighetsnært, og derfor provoserende for mange, sa Frans:

the Synod is not a parliament in which to reach a consensus or a common accord by taking recourse to negotiation, to deal-making, or to compromise: indeed, the only method of the Synod is to open oneself up to the Holy Spirit with

Homosexuality, Hypocrisy, 2019, s. 464. Paven nøyer seg med å kritisere kirkeledernes luksuriøse liv. Opplysningene kommer fra Vatileaks, se BBC 5. november 2015: «In the country he rules with absolute power, Pope Francis has chosen for himself one of the worst views. The pontiff's small suite of rooms in the Vatican's Santa Marta guest house looks out beyond the enclave's walls on to a small street and the rear of a petrol station. By contrast, a retired Italian cardinal living nearby enjoys a top-floor apartment in an old building with a view out over the Vatican itself. Documents leaked to reporters allege that a charitable foundation paid €200,000 (£140,000) to renovate the apartment that Cardinal Tarcisio Bertone is using as his retirement home. The leaks reveal that the Pope has been unable to persuade many of his Vatican officials to follow his own frugal example.»

apostolic courage, with evangelical humility and confident, trusting prayer, in order that he guide us, enlighten us and make us keep before our eyes, not our personal opinions, but with faith in God, fidelity to the Magisterium, the good of the Church and the *salus animarum*.

Han oppfordret til åpen samtale, uten redsel:

apostolic courage ... refuses to be intimidated in the face of the temptations of the world that tend to extinguish the light of truth in the hearts of men, replacing it with small and temporary lights; nor even before the petrification of some hearts, which, despite good intentions, drive people away from God.²³

Paven hadde fulgt forberedelsene til gruppen omkring cardinal Baldisseri på ukentlig basis før synoden, og var kjent med forberedelsesdokumentet, og ytret selv bl.a. «Homosexuals have gifts and qualities to offer Christian community» (Martel, 2019, s. 90).

Man aner at synoden må ha vært en rystende opplevelse for paven, som åpenbart hadde ønsket seg en åpen, modig, men også moderat samtale. Ved avslutningen 24. oktober konkluderer han synoden og framhever opplevelsen av gjensidig fremmedhet blant deltakerne. Han sier – og her bruker jeg den tyske teksten,²⁴ fordi noen av situatene i den offisielle engelske versjonen er i uorden:

(Wir) haben ... auch gesehen, dass das, was einem Bischof eines Kontinentes als normal erscheint, sich für den Bischof eines anderen Kontinents als seltsam, beinahe wie ein Skandal herausstellen kann – beinahe! –; was in einer Gesellschaft als Verletzung eines Rechtes angesehen wird, kann in einer anderen eine selbstverständliche und unantastbare Vorschrift sein; was für einige Gewissensfreiheit ist, kann für andere nur Verwirrung bedeuten. Tatsächlich sind die Kulturen untereinander sehr verschieden, und jeder allgemeine Grundsatz – wie ich sagte: die vom Lehramt der Kirche genau definierten dogmatischen Fragen – jeder allgemeine Grundsatz muss inkulturiert werden, wenn er beachtet und angewendet werden soll.

23 http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/october/documents/papa-francesco_20151005_padri-sinodali.html besøkt 8.9.21.

24 http://www.vatican.va/content/francesco/de/speeches/2015/october/documents/papa-francesco_20151024_sinodo-conclusioni-lavori.html besøkt 10.2.21.

Mot de sterke motsetningene som var kommet til uttrykk i synoden, og som kritikerne av Frans siden henspiller på og krever hans avgang, framholder Frans synspunktet at katolsk tro må inkulturaliseres, for å forebygge hovmod. Hovmotet stiller han tydelig opp mot, med formuleringene i samme talen:

Es bedeutet, allen bezeugt zu haben, dass das Evangelium für die Kirche eine lebendige Quelle ewiger Neuheit bleibt – ein Zeugnis gegen die, welche es «indoktrinieren» und zu toten Steinen machen wollen, mit denen man die anderen bewerfen kann.

Es bedeutet auch, *die verschlossenen Herzen entblößt zu haben, die sich oft sogar hinter den Lehren der Kirche oder hinter den guten Absichten verstecken, um sich auf den Stuhl des Mose zu setzen und – manchmal von oben herab und mit Oberflächlichkeit – über die schwierigen Fälle und die verletzten Familien zu richten.* (min utheving)

I klartekst synes jeg paven retter skarpt fokus på det enkelte av synodens deltakere faller for fristelsen å dømme «tradisjonelt», («sette seg på Mose stol og å dømme mange gange overflatisk om vanskelige tilfeller og ødelagte familier») uten å befatte seg med de menneskelige problemene som har vært følgen av obligatorisk sølibat for prester, av utestengelsen av kvinner fra prestedjeneste, av fordømmelse av homoseksualitet, og å motsette seg skilsmisse.²⁵ Han anklager tradisjonstenkerne for å stenge

25 Kritikken mot pave Frans er hard, og bidrar også til å drøfte pavens ufeilbarhet fra et perspektiv som er motsatt det Hans Küng anla, som spurte om det er godt for kirken å ha den forestilling at paven er ufeilbar. Kardinal Raymond Leo Burke drøfter i en historisk skisse bakgrunnen for ufeilbarhetsdogmet, og hevder at når paven ikke taler om dogma og praksis i «conformità con la Divina Revelatione» (dvs. for eksempel ikke holder seg til forbudet mot skilsmisse) «deve essere rifiutata dai fedeli», i Burke, Brandmüller, Schneider, Pera, Puccetti & Gigliotti, 2018, s. 36. Kritikken har vært høylytt forut og etter synoden om samliv. Pave Frans har ikke verdiget dem svar, men viser forakt for deres dobbeltmoral, hevder Martel, 2019, s. 113. Angrepene har også utfordret en annen fløy til motsigelse. I *Die Zeit* 10. november 2017 forklarer Paul Zulehner, katolsk professor i praktisk teologi i Wien at han og kollegaen, religionsfilosofen Tomáš Halík, Praha, har tatt initiativ til en støtteaksjon die «**Pro Pope Francis**». Zulehner forklarer: «Die Angriffe auf den Papst haben massiv zugenommen. Zentraler Auslöser ist das päpstliche Schreiben *Amoris laetitia* von 2016, in dem der Papst eine barmherzige Haltung zur Wiederverheiratung Geschiedener einnimmt. Bekanntlich haben daraufhin die vier Kardinäle Walter Brandmüller, Raymond Burke, Carlo Caffarra und Joachim Meisner in einem Brief Zweifel an der Eindeutigkeit von *Amoris laetitia* zum Ausdruck gebracht. Anschließend haben 62 Papstkritiker in einer öffentlichen „Zurechtweisung“ den Papst der Häresie verdächtigt.» Se <https://www.zeit.de/2017/46/papst-franziskus-unterstuetzung-online-petition>

sine hjerter. *Den* anklagen svir i kirken, som bygger på evangeliet som nettopp åpner hjertene. Frans etterlyser nytenkning i lys av det evangeliet som kirken lever på, om samliv i kirken, og uttaler seg skarpt mot overgrep mot kvinner og barn som har vært internasjonalt en skandale – som nettopp de aggressive motstanderne til Frans ikke drøfter.²⁶

Det er gode grunner til at pave Frans ikke massivt konfronterer den ekstravagante, dobbeltkommunisierende kulturen som finnes i Vatikanet. Derimot oppnår han gjennom fri og direkte tale om dette å peke på hvor problemene stikker. Han har skaffet seg mange fiender og møter dem så snart han går ut av huset sitt. Likevel har han svekket deres posisjoner i kirkeledelsen. De får fortsatt bo i luksus, men må tåle spott for det fra paven selv. Samtidig har Frans også mange støttespillere, i hierarkiet og i den verdensvide kirken. Det finnes integre og gode støttespillere omkring Frans. I denne situasjonen er det forståelig at han innimellom tyr til counter-conduct. Det var også en erfaring mange som savnet handlingsrom i tidligere Øst-Tyskland gjorde: Det hemmelige politiet var gravalvorlig, og kunne ikke stille opp mot humor i samtaler, forteller slike som var innkalt.²⁷ Humor og klar tale renser luften.

Kanskje det mest kjente eksemplet på dette er intervjuet med pave Frans som den italienske journalisten Andrea Tornielli gjorde i juli 2013. Han spurte paven om hva han ville gjøre i møte med en homofil? Pavens svar var nesten humoristisk, som fra oraklet i Delfi: «Who am I to judge?» I en senere intervjubok med Tornielli utdyper paven dette, simpelthen ved å vise til at det er evangeliet som gir slik counter-conduct:

26 Se Martel, 2019, s. 96. Kardinal Burke anklager derimot paven for å være lite aktiv i å motsette seg å anerkjenne homofile i kirken. Slike anklager setter Martel i perspektiv, blant annet med et nidportrett av et mislykket besøk i Burkes store leilighet, der han finner ostentativt feminine klær, samt at Burkes sekretær omtale kardinalen i hunkjønn (Martel, 2019, s. 22ff). Slikt kan man naturligvis smile av, men kritikken fra disse kardinalene er meget giftig. For å forstå hvorfor dette er slikt et kompleks i Vatikanet – som boken til Martel egentlig handler om – må man ha i bevisstheten at da disse geistlige var unge og kom til bevissthet om å være homofile, var kirken både en egenartet mannskultur, og bare menn ledet kirken. Der kunne disse geistlige vinne stor respekt i samfunnet, vel å merke ved å skjule sin den gang forbudte seksuelle preferanse. Siden er dette blitt en del av en uoppløselig dobbeltkommunikasjon, med de problemer vi nå ser. Pave Frans vet alt dette, og taler åpen om det, i ordelag som ovenfor er referert.

27 Dette er emner som jeg har arbeidet med annetsteds, se Hafstad, 2008, s. 117–123 og Hafstad, 2009, s. 193–215.

Asked whether there is an opposition between truth and mercy, or doctrine and mercy, the pontiff responds: «I will say this: mercy is real; it is the first attribute of God ... Theological reflections on doctrine or mercy may then follow, but let us not forget that mercy is doctrine,» says the pope. «Even so, I love saying: mercy is true.»

Frans sier slik endefram at siden nåden, Guds kjærlighet, er den første egenskap ved Gud, så bestemmer dette enhver læremessig overveielse som kommer etter. Disse må alltid stå seg i forhold til dette utgangspunkt: «mercy is doctrine», og så føyer han til at dette er utgangspunktet for tro: «mercy is true».

Med et slikt utgangspunkt er det lett å forstå at pave Frans kan framstå som uredd i møte med presse og offentlighet. Han vil ikke la seg vikle inn i nettopp innviklede kirkerettslige resonnementer, slik hans kritikere ønsker å fange ham inn i. Bildet av fariseerne som forsøker å fange Mesteren med ord, melder seg ubedt. Arge kirkerettslig orienterte kritikere som kardinal Burke får ikke svar på sine anklager om at paven avviker fra kirkeretten, og derfor ikke kan kreve lydighet. Paven tier om disse anklagene, og kommuniserer slik at han ikke anser dem for integre.

I en nylig utgitt framstilling av hvorledes paven håndterer konflikter i offentligheten og samtidig vedvarende fastholder sine elementære pastorale oppgaver, skriver Christopher Lamb, mangeårig korrespondent ved Vatikanet for den britiske katolske avisen *The Tablet* om pavens forhold til pressen. I motsetning til sine forgjengere gir Frans ofte spontane pressekonferanser. Han lar seg avbryte av spørsmål under sine åpne ukentlige generalaudienser. Han forholder seg åpent til spørsmål som han ikke kjenner på forhånd. Lamb kontrasterer dernest denne åpenheten for presse og offentlighet med kritikernes manglende møte med spørsmål rettet mot deres argumenter og motiver. «So many of Francis' opponents demand that he answer their questions, yet are unwilling to face any scrutiny of their own from reporters. They want to put this pope to the test but will not subject their own theology or ideas to detailed examination» (Lamb, 2020, s. 37).

Problemet i kirken og i verden er harde hjerter, gjentar pave Frans utrettelig. Derfor kommer han ustanselig tilbake til det temaet som vestlige land minst vil gå inn på: å ta imot flyktninger fra utålelige livssituasjoner,

og å motvirke fattigdom. Som frigjøringssteolog kan han ikke lukke øynene for nøden som finnes. Han har begrenset makt, og sper på med counter-conduct for å holde oss alle våkne.

Mens den tenkte pave Gregor XVII i *Clowns of God* anerkjenner den tradisjonelle utøvelsen av pavens makt og abdiserer, utvikler derimot Frans nettopp sin pastorale makt ved å opptre innimellom med counter-conduct, med humor og varme. Trolig er dette en bedre farbar vei til å håndtere noe så skjørt som kirkelig «makt». Samtidig nuller han slett ikke ut de andre formene av counter-conduct som ble utviklet gjennom konsilene – som nettopp åpner for alle troendes ansvar og mulighet til å komme til uttrykk som subjekter i de livsrammer de befinner seg i.

Referanser

- Burke, R. L., Brandmüller, W., Schneider, A., Pera, M., Pucetti, R. & Gigliotti, V. (2018). *Chiesa Cattolica. Dove vai? Una dichiarazione di fedelta*. Fede & Cultura.
- Clark, C. (2006). *Iron kingdom, the rise and downfall of Prussia 1600–1947*. Penguin.
- Den katolske kirke. (2006, 21. mars). *Dogmatisk konstitusjon. Lumen gentium*.
<https://www.katolsk.no/dokumenter/dokumenter-fra-vatikanet/paul6/lg>
- Denzinger, H. & Schönmetzer, A. (1976). *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Herder.
- Döllinger, I. J. (1860). *Christentum und Kirche in der Zeit ihrer Grundlegung*.
- Döllinger, I. J. (1861). *Kirche und Kirchen, Papsttum und Kirchenstaat*.
- Döllinger, I. J. (1861, 1862, 1882). *Beiträge zur politischen, kirchlichen und Kulturgeschichte der sechs letzten Jahrhunderte*.
- Döllinger, I. J. (1863). *Papstfabeln des Mittelalters*.
- Döllinger, I. J. (1869). *Der Papst und das Konzil von Janus*.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge. Selected interviews and other writings* (C. Gordon, Red.). Vintage Books.
- Hafstad, K. (2008). Reconsidering the roads to reconciliation: Looking back at «die wende» with theologians from the former DDR. I S. Stålsett (Red.), *Religion in a globalised age. Transfers and transformations, integration and resistance*. Novus Forlag.
- Hafstad, K. (2009). Forsonet med fortiden. Teologer om oppgjør med DDR-tiden. *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 110(4), 193–215.
- Hafstad, K. (2018). *Looking for a miracle: On the point of eschatology*. I S. Bergmann (Red.), *Eschatology as imagining the end. Faith between hope and despair* (s. 113–131). Routledge.

- Holmquist, H. (1963). *Kirkehistorie III. Anden omarbejdede Udgave ved Jens Nørregaard*. J. H. Schulz Forlag.
- Küng, H. (1970). *Unfehlbar – eine anfrage*. Benziger Verlag.
- Küng, H. (2018). Om inkvisisjonsprosesser i det 20. århundre. Hentet 31.08.2020 fra <https://www.srf.ch/kultur/gesellschaft-religion/unkonventioneller-katholik-ein-leben-im-dienste-des-weltfriedens-hans-kueng-wird-90>
- Lamb, C. (2020). *The outsider. Pope Francis and his battle to reform the Church*. Orbis Books.
- Martel, F. (2019). *In the closet of the Vatican. Power, homosexuality, hypocrisy*. Bloomsbury Continuum.
- McLeod, H. (2000). *Secularisation in Western Europe 1848–1914*. Macmillan Press.
- Newman, J. H. (1845). *An essay on the development of Christian doctrine* (Online utg., 2011). Cambridge University Press. <https://doi-org.ezproxy.uio.no/10.1017/CBO9780511702785>
- Pave Frans. (2015, 5. oktober). Synod on the family 2015. Introductory remarks. http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/october/documents/papa-francesco_20151005_padri-sinodali.html
- Pave Frans. (2015, 24. oktober). Synod on the family 2015. Conclusion. https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/october/documents/papa-francesco_20151024_sinodo-conclusioni-lavori.html
- Pave Frans. (2016, 26. april). Papst Franziskus antwortet Küng zu Unfehlbarkeit, «Lieber Mitbruder». <https://www.domradio.de/themen/papst-franziskus/2016-04-26/papst-franziskus-antwortet-kueng-zu-unfehlbarkeit>
- Pave Frans. (2021a, 15. januar). Apostolic letter. Modifying canon 230 § 1 of the *Code of canon law*. Regarding access of women to the ministries of lector and acolyte. <https://www.osservatoreromano.va/en/news/2021-01/ing-003/spiritus-domini.html>
- Pave Frans. (2021b, 15. januar). *Pope appoints woman undersecretary in Vatican Secretariat of State*. <https://www.vaticannews.va/en/vatican-city/news/2020-01/pope-appoints-woman-undersecretary-in-secretariat-of-state.html>
- Pave Frans. (2015, 5. oktober). Synod on the family 2015. Introductory remarks. http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2015/october/documents/papa-francesco_20151005_padri-sinodali.html
- Scholder, K. (1980). *Die Kirchen und Das Dritte Reich. Band 1. Vorgeschichte und Zeit der Illusionen 1918–1934*. Propyläen Verlag.
- Scholder, K. (1985). *Die Kirchen und Das Dritte Reich. Band 2: Das Jahr der Ernüchterung 1934. Barmen und Rom*. Siedler Verlag.
- Scott, J. C. (1990). *Domination and the arts of resistance. Hidden transcripts*. Yale University Press.

Second Vatican Ecumenical Council. (1965). Dogmatic constitution on the Church.

Lumen Gentium. Promulgated by HH Pope Paul VI. November 21, 1964.

West, M. (1981). *The clowns of God*. Coronet Books, Hodder and Stoughton.

Zulehner, P. T. H. (2017, 10. november). Pro Pope Francis. <https://www.zeit.de/2017/46/papst-franziskus-unterstuetzung-online-petition>